

Tweede Biënnale Kunst in de Heilige Driehoek met thema Hoop

“Kunst is de hoogste vorm van hoop” Gerhard Richter, 1982

Thema

Het bestuur van de stichting Kunst in de Heilige Driehoek stelde voor de eerste drie edities van de gelijknamige Biënnale de christelijke deugden vast als thema: in 2017 was dat *Liefde*, in 2020 *Hoop* en voor de derde editie zal *Geloof* centraal staan. Alle Biënnales omvatten een programma van tentoonstellingen, lezingen, concerten, rondleidingen, optredens en educatieve activiteiten.

Hoop is in het christendom één van de drie christelijke deugden: “De hoop is voor ons een vast en onwrikbaar anker, uitgeworpen aan gene zijde van het voorhangsel, waar Jezus als onze voorloper reeds is binnengegaan...” schreven de Hebreëen (06,19-20). Hoop heeft het anker als symbool: zoals bergbeklimmers die een anker omhooggooien naar het onbekende en daar - bij houvast - naartoe klimmen, zo geeft hoop de mens steun bij het onbekende. De dood van Christus, als een offer en tegelijkertijd als een anker naar het hiernamaals, om ons te verzoenen met onze sterfelijkheid.

Maar het begrip hoop heeft een bredere betekenis buiten de religieuze. Zo staat hoop voor de onzekere verwachting dat een bepaalde gewenste gebeurtenis zal plaatsvinden en is het zowel verbonden met droom en verbeelding, als met wanhoop en vrees. Het is die hoop die er ons - volgens een 20^e eeuwse opvatting - van weerhoudt om te accepteren wat er is. John Lennon gebruikte in een lied voor zijn zoon Sean de veel aangehaalde tekst: "Life is what happens to you while you're busy making other plans". *Beautiful Boy (Darling Boy)*, 1980.

Hoop en wanhoop zijn ook nauw verbonden met meer maatschappelijke vraagstukken over opwarming van de aarde, oorlogen en vluchtelingenstromen.

Hoop wordt in filosofische zin benoemd als de motor van ons handelen. Hoop is steeds de stip op de horizon waardoor we vertrekken, aan de slag gaan. En dat geldt zeker voor kunst. Tijdens zijn college “*Kann Hoffnung enttäuscht werden?*” in 1961, legde de filosoof Ernst Bloch uit dat hoop gericht is op iets wat er nog niet is, iets nieuws, zodat de mogelijkheid van een teleurstelling dus principieel aanwezig is. Daarmee beschreef hij niet alleen hoop, maar gaf hij weer wat zich telkens weer in ateliers afspeelt: de kunstenaar is gericht op iets wat er nog niet is en onlosmakelijk daarmee verbonden is de bereidheid om te falen.

In alle grote kunstwerken is volgens Bloch, hoe indirect ook, een wereld-verbeterende fantasie aan het werk: “Ze openen ramen en daarachter ligt de dagdroomwereld van een wel degelijk te realiseren mogelijkheid.” Voormalig filosoof des vaderlands René Gude borduurde daarop voort en beschreef kunst als één van de vier trainingsgebieden van de mens: “Kunst (ook literatuur, muziek, theater) prikkelt ons voorstellingsvermogen, speelt met onze verbeelding. Het verbreedt onze blik, laat ons fantaseren over andere samenlevingsvormen.”

Het is een uitdaging om een thema dat direct associaties oproept met maatschappelijke vraagstukken in een tentoonstelling zó vorm te geven dat het niet enkel qua engagement, maar ook formeel en kunsthoudelijk blijft boeien. Daarnaast dienen de gekozen kunstenaars en hun werk een relatie aan te gaan met de beschikbare locaties en de religieuze context van de kloosters.

Context

Als je het gebied van de Heilige Driehoek betreedt, stap je in een parallelle wereld, waar de tijd anders lijkt te verstrijken. In 1647 vonden de zusters norbertinessen uit Breda een veilig heenkomen in een middeleeuws kasteeltje aan de rand van de heerlijkheid Oosterhout. Hier zetten zij hun klooster voort. Ondanks moeilijke omstandigheden wisten zij in Sint-Catharinadal te overleven, niet in het minst door de pragmatische wijze waarop zij zich tot de buitenwereld verhouden.

Rond 1900 vestigden zich benedictijnen en benedictinessen aan weerszijden van het gebied van Sint-Catharinadal. Strengere godsdienstwetten hadden hen uit Frankrijk verjaagd. Nu deed zich de unieke omstandigheid voor dat drie kloostergemeenschappen naast elkaar functioneerden en zich op geheel eigen wijze ontwikkelden en bloeiden.

De monastieke traditie in Christelijke zin bestaat al meer dan 1700 jaar. De vroegste leefregels stammen uit de vierde eeuw. De regel van de heilige Benedictus stamt uit 529. Hij legde daar de grote lijnen vast van een leven in balans, gewijd aan contemplatie en gebed en eenvoudige arbeid. Die regel creëert een duidelijke dagindeling waarbij bezinning en activiteiten elkaar afwisselen. Door die levenswijze ontstond in de Heilige Driehoek een oase van rust waar fraaie architectuur zich harmonisch verhoudt tot het landschap: parkachtige tuinen omgeven de gebouwen terwijl omliggende landerijen zorgen voor inkomen en bedrijvigheid. Muren bakenen het gebied af en zorgen voor de noodzakelijke rust waarbinnen een klooster kan functioneren. De gemeenschappen zijn niet afgesloten. De poort staat open, gasten zijn welkom maar de regels zijn duidelijk.

De expositie speelt zich af in een spirituele, betekenisvolle omgeving: drie monumentale kloosters waar het kloosterleven nog dagelijks wordt geleefd, met een verstilde buitenruimte en een weids en gedifferentieerd buitenlandschap. Deze omgeving, die uitnodigt tot verdieping en reflectie, is vóór alles ons vertrekpunt. Wij realiseren ons dat de Biënnale de bewoners van de kloosters voor een dilemma stelt omdat een andere, spanningsvolle verbinding met de buitenwereld ontstaat doordat zij delen van hun leefomgeving beschikbaar stellen voor een kunstmanifestatie. Wij voelen ons verantwoordelijk om deze spanningsvolle verbinding gepast, maar in vorm en inhoud van zo hoog mogelijke kwaliteit, gestalte te geven. Daarbij staat het werken in nauw overleg met de bewoners voorop en is het essentieel ze te betrekken en mee te nemen in onze keuzes. Dat betekent soms dat ook werken van internationaal gekende kunstenaars nadere toelichting behoeven, voordat ze een plaats vinden in het 'huis' van de kloosterlingen.

Het is een bijzondere uitdaging om te werken met de gegeven ruimtes en deze zó te benaderen dat de geëxposeerde kunst en de aard en de sfeer van de ruimte elkaar versterken en verheffen.

Als curatoren is een dergelijke niet-museale omgeving niet compleet nieuw als context voor het presenteren van kunstwerken. Maar deze omgeving vraagt om een speciale aanpak waarbij we niet alleen nauw samenwerken met de kunstenaars, maar tegelijk moeten zoeken naar de verbinding met een bepaalde plek en de gebruikers ervan. We kunnen niet anders dan werken vanuit respect voor de sfeer in de kloosters en de omgeving. We zoeken daarom niet het conflict maar juist de verbinding die nieuwe relaties en inzichten helpt ontstaan. Ook daarmee geven we vorm aan het thema *Hoop*.

Kunstenaars en locaties

Het belangrijkste uitgangspunt bij de keuze voor kunstenaars is de mate waarin hun werk en de plekken waar het getoond zal worden een symbiotische relatie aangaan. Om die reden betrekken wij de kunstenaars vanaf het allereerste begin bij de keuze van de locaties. Het is vanzelfsprekend niet

alleen het individuele werk dat de ervaring van de bezoekers bepaalt maar het totaal van de tentoonstelling en de route die men langs de werken aflegt.

De route loopt van de parking aan de Monnikendreef, over het landgoed en langs de weilanden van de Sint-Paulusabdij, met uitzicht op de bijzondere baksteenarchitectuur van o.a. Dom Bellot en Dom Hans van der Laan. De benedictijner monniken runden hier een boerderij.

Door de landerijen wandel je tot aan de boerenschuur die tijdens de Biënnale dienstdoet als café en ticketoffice. Vandaar gaat het verder over het erf van de boerderij naar de abdijkerk en een naastgelegen kloostergang. Vanaf het voorplein van de abdij steken de bezoekers over naar de Kloosterdreef. Halverwege deze door hoge bomen omzoomde laan ligt Sint-Catharinadal met het historische kasteeltje De Blauwe Camer, waarvan de oudste delen uit het eind van de 14e eeuw stammen. Op Sint-Catharinadal zijn de kloostertuin en het voorplein beschikbaar evenals de kleine en grote ontvangstruimtes, het gastenverblijf, twee pittoreske binnenplaatsjes en de kapel. Via het terras van het naastgelegen wijnrestaurant loopt de bezoeker verder door de Kloosterdreef naar de Onze-Lieve-Vrouwe Abdij om de hoek. De wat gesloten, contemplatieve sfeer van het benedictinessen-klooster, waarvan de eerste indruk wordt bepaald door de architectuur in de stijl van de Bossche School vraagt een speciale aanpak. Enkele prachtige monumentale bomen op het voorplein en een door dichte hagen omsloten tuin zijn bron van inspiratie. Deze romantische familietuin, met een houten tuinhuisje en rozenprieel, contrasteert met de strakke architectuur en het hermetisch karakter van het dit klooster.

De Sint-Paulusabdij

Het buitengebied van de Sint-Paulusabdij is van oudsher een boerengebied. De boerenschuur die tijdens de Biënnale dienstdoet als entree, ticketoffice en café is normaliter in gebruik bij de boer die de landerijen rond de abdij bewerkt. Vanwege die boerderijsfeer, de werkende mens, de kleine informele dierenbedoening naast en tegenover de abdij (die door omwonenden ooit illegaal is gestart) denken we aan het werk van **Tom Claassen** die met grove materialen als boomstammen en met thema's als dierfiguren uit de voeten kan. We zijn ook in gesprek met **Joost Conijn** voor een toepassing op deze locatie die aansluit bij zijn leef- en denkwereld waarin hij lowtech maar niettemin effectieve oplossingen aandraagt voor het alledaagse en minder alledaagse leven. Voor de jonge Vlaamse kunstenaar **Leendert van Accoleyen** zijn bomen een geliefd materiaal. Hij bestormt er de hemel mee of hij probeert een omgevallen exemplaar weer tot leven te wekken.

Met **Jelle Korevaar** bespreken we de mogelijkheid om in een wat vervallen open schuur een kinetisch werk te realiseren waarin water de hoofdrol speelt.

Verder denken we nog aan een aanpassing van de zogenaamde fruitbewaarpplaats op het terrein, waardoor ook dit geschikt wordt om er werken in te exposeren, bijvoorbeeld van **Kiki van Eijk en/of Maria Roosen**.

Voor de Paulusabdij zelf, waar in een zijbeuk van de kerk vijf kleine altaren zijn ingericht, dachten we direct aan een videowerk van **Bill Viola**, *The Dreamers*. Het is gebaseerd op een vroege jeugdherinnering van de kunstenaar, het moment waarin hij als kind te water raakte en bijna verdronk. Hij herinnert het zich -bijzonder genoeg- als een bijna spirituele ervaring waarbij hij zich verbonden voelde met de wondere onderwaterwereld. Met **Marc Mulders** spreken we ondermeer over een groot glasobject voor het koor achter het altaar. De biechtstoel in dezelfde kerk lijkt ons uitermate geschikt voor vertoning van de intieme videoportretten die **Martin en Inge Riebeek** maken onder de noemer: *The Essential*. Voor deze Biënnale willen we ze de opdracht geven om aan de collectie drie portretten toe te voegen van mensen die op een of andere manier met de kloosters

verbonden zijn. De jonge schilder **Rabi Koria** is gevraagd een voorstel te doen voor de kloostergang, maar hij reageerde ook enthousiast op enkele plekken aan de buitenzijde van het kerkgebouw.

Kloosterdreef

De wandeling gaat verder over het voorplein van de abdij (we onderzoeken hier de mogelijkheid om *Protocol 90/6* van het Italiaanse kunstenaarsduo **Masbedo** te vertonen). Men steekt de Hoogstraat over en wandelt de Kloosterdreef in. Voor deze prachtige bomenlaan hebben we **Job Koelewijn** gevraagd een geluidsinstallatie te ontwikkelen die de bezoeker meevoert van abdij naar abdij, zodat ook de wandeling zelf deel wordt van de ervaring die wij de bezoekers willen bieden.

Sint Catharinadal

Voor dit klooster nodigden wij **Maria Blaise en Bin Xu** uit om een bamboepaviljoen te bouwen in een door rododendrons en oude beuken omzoomd plantsoen, ietwat verborgen gesitueerd naast het poortgebouw.

Voor wat de zuster betitelen als de kleine ontvangstkamer vroegen wij **Guido Geelen** een compleet nieuwe inrichting te bedenken, gebruik makend van het aanwezige meubilair. Met **Maria Roosen** gaan we in gesprek voor een toepassing in en rond het gastenverblijf. Het werk *Heaven* van **Sef Peeters** zal in de kapel een bijzondere relatie aangaan met de contemplatieve sfeer.

De grotere eetzaal leent zich voor een videowerk of anderszins grotere installatie. Twee kleine binnenplaatsen zouden de veilige beschutting kunnen bieden voor een beeld van **Anish Kapoor**, maar ook zijn hiervoor nog enkele binnenlocaties denkbaar. Voor het voorplein zoeken we nog een passende invulling.

Onze Lieve Vrouwe Abdij

Het eerste wat de bezoeker hier ziet is het nieuwe, in de jaren 1970 gebouwde deel van de abdij, dat kenmerkt zich door de strenge architectuur van de Bossche School en de contemplatieve en gesloten levensstijl van haar bewoners. Met **Berlinde de Bruyckere** (BE) en **Jeppe Hein** (Denemarken) onderzoeken we mogelijkheden om een bijzonder beeld te maken in of voor de monumentale bomen op het terrein. Voor de familietuin zoeken we nog naar een juiste match met een kunstenaar. Hier denken we ook aan een of meerdere bankjes van **Jenny Holzer** met een toepasselijke tekst.

Programma van activiteiten

De kunstwerken en hun makers hebben relaties met andere disciplines of roepen die op. We spreken bij deze editie niet van een randprogrammering, maar van een programma dat de tentoonstelling ondersteunt, aanvult, uitdaagt, inleidt.

Het thema wordt verder geladen door een programma van lezingen, gesprekken, concerten en voorstellingen met filosofen, kunstenaars, schrijvers, dichters en muzikanten.

Zo zijn er contacten met het Zuidelijk Toneel over herneming/aanpassing van de voorstelling over hoop die zij maakten voor Theater aan Zee, Oostende en krijgt Maria Blaisse de opdracht voor een performance in één van de kapellen. Daan Manneke stelde een uitvoering van zijn *Motet voor de kardinaal* voor en we hopen ook de orgels in de drie kloosterkerken tijdens de tentoonstelling regelmatig te laten bespelen. Daarvoor zoeken we samenwerking met conservatoria en November Music. We denken aan filmvertoningen van door kunstenaars aangedragen films over Hoop, zoals Andrei Rublev van Tarkovsky (idee Marc Mulders). We vragen A.L. Snijders (die zeer goed bevriend is met Joost Conijn) om een reeks ZKV's (Zeer Korte Verhalen) te schrijven over de Heilige Driehoek. Voorafgaand en gedurende de vijf weken van de Biënnale vinden ook regelmatig gesprekken of lezingen plaats van en met de betrokken kunstenaars en curatoren. Enerzijds om de bewoners van de

kloosters en de ruim 150 vrijwilligers van de stichting te betrekken bij het project, anderzijds om een breed publiek te betrekken bij het ontstaansproces van de tentoonstelling.

Bij de Biënnale verschijnt een publicatie.

Hendrik Driessen & Rebecca Nelemans, augustus 2019